

‘Erziehung ist sich erziehen,
Bildung ist sich bilden’
H-G. Gadamer, 1999.

Gadamer en de ‘zelfopvoeding’

Hans-Georg Gadamer

Gadamer en de hermeneutiek

Op 13 maart 2002 is Hans-Georg Gadamer overleden op 102-jarige leeftijd. Hij behoort met Martin Heidegger ongetwijfeld tot de meest invloedrijke Duitse filosofen van de twintigste eeuw. In zijn opus magnum, *Wahrheit und Methode* (1960) heeft hij de grondslagen voor de wijsgerige hermeneutiek geformuleerd. De titel is wat misleidend: eigenlijk gaat het - zoals Habermas ooit opmerkte - om ‘Wahrheit gegen Methode’. Voor het Verstehensproces van een tekst is geen vast omljnde methode beschikbaar. Het gaat eerder om een ‘subtilitas’: van de lezer wordt een zekere ‘Feinheit des Geistes’ verlangd.

Als moet worden uitgelegd waar het in de hermeneutische methode om gaat, wordt wel eens een vergelijking gemaakt met de taak van Hermes in de Griekse mythologie. Die zorgde voor het overbrengen van boodschappen van de goden naar de mensen, waarbij het niet alleen om de inhoud van een mededeling ging maar om het overbrengen van de zinsamenhang uit die andere wereld. In de hermeneutische methode ging het aanvankelijk ook om het interpreteren van teksten met aandacht voor van die zinscontext. Ontwikkeling van de hermeneutiek als wetenschap heeft vooral plaatsgevonden in de filosofie, theologie en filologie. Schleiermacher heeft daartoe een belangrijke bijdrage geleverd. Hij beperkte de hermeneutisch methode nog tot het interpreteren van teksten. Die zouden zelfs beter begrepen moeten worden dan door de schrijver zelf (“der Interpret müsse die Rede zuerst ebensogut und dann besser verstehen als ihr Urheber”). Dilthey breidde de toepassing van deze methode uit tot het begrijpen van allerlei levenssituaties en –gebeurtenissen. En nog weer later

gebeurde dit eveneens in het existentiële fenomenologische denken. Dan ging het niet meer alleen om het begrijpen van teksten maar ook bijvoorbeeld om de betekenis van een kunstwerk of om het interpreteren van het huilen van een kind. Gadamer gaf de hermeneutiek nog weer een andere wending in zijn nadruk op de taligheid van het menselijk zijn. De taal beschouwde hij opnieuw als invalshoek om te begrijpen en als ‘levende ervaring’: “Sein das verstanden werden kann, ist Sprache”. Die taal wordt gesproken en verstaan in het *gesprek* en alleen van daaruit kan geïnterpreteerd worden (“das Sprache vom Gespräch her verstanden müsse”).

In de opvoedingswetenschap wordt de hermeneutiek eveneens aangewend als methode om te verstaan en vertolken. Voor het begrijpen van (historische) teksten, opvoedingssituaties, beelden en dingen. Deze werkwijze levert dan niet altijd eenduidige interpretaties op, maar blijft ‘onderweg’. Soms kan hetzelfde woord in een tekst verschillende beelden evoceren en gaat het erom de diverse betekenisaspecten bij de interpretatie te betrekken. Wanneer het gaat om het begrijpen van gedrag van mensen is het streven er niet op gericht om de ander als het ware op te lossen in de eigen begrippenstructuur, maar ten dele te blijven zien als ‘vreemde’ die hij als ander mens nu eenmaal altijd is (onder verwijzing naar het denken van Levinas).

Gadamer ontwikkelt zijn hermeneutiek vooral tegen de achtergrond van de geschiedenis van de wijsbegeerte en in het bijzonder het Griekse denken. Zijn boek is trouwens in elk opzicht monumentaal en imponerend. Toen het op zijn zestigste verscheen had hij er precies tien jaar aan gewerkt en werd het al snel ‘ein Epoche machendes Werk’. Dan is het aardig om in beschouwingen over zijn leven te lezen, dat hij zich daar nooit op heeft laten voorstaan, maar daarentegen – overeenkomstig het *dialogische* karakter van zijn filosofie – met iedereen steeds weer opnieuw in gesprek ging en op elk niveau. Ongeacht of een student nu een slimme of domme vraag stelde, was het altijd weer een beginpunt voor een nieuw gesprek. Die gesprekken konden ook na afloop van de colleges nog lang doorgaan. Soms tot diep in de nacht waarbij de rode wijn rijkelijk vloeide. Zelfs na zijn pensionering toen hij zijn carrière voortzette aan de universiteit van Napels en aan verschillende Amerikaanse universiteiten. Bekende hoogleraren vertellen over hun aarzeling om op bezoek te gaan bij de grote Gadamer in Heidelberg. Hun ervaring was echter steeds weer een uitermate vriendelijke ontvangst en een ontwapenend gesprek.

Erziehung ist sich erziehen

Toen Gadamer bijna 100 jaar oud was, hield hij nog een keer een voordracht over het onderwerp ‘zelfopvoeding’. Geen uitgeschreven verhaal dat hij voorlas want voorlezen is niet hetzelfde als spreken, maar een gesprek met zijn toehoorders naar aanleiding van een lijstje steekwoorden. “Slechts door middel van het gesprek kunnen mensen iets leren”. De centrale stelling die hij deze keer verdedigde was, *dat opvoeding altijd inhoudt zichzelf opvoeden en dat onderwijzen steeds betekent zichzelf onderwijzen*. De eigen activiteit van het kind staat volgens hem in het vormingsproces altijd centraal. Dat begint al tijdens de eerste maanden na de geboorte als het kind zichzelf moet leren thuisvoelen in zijn nieuwe omgeving: “Sich-Daheimfühlen ist ja zweifellos die erste ungeheure erste seelische Aufgabe für ein neugeborenes Kind”. En de betekenis van het leren communiceren daarbij. Gadamer herinnert zich in dit verband dat hij bij zijn dochttertje een keer een luier had moeten verwisselen. Dat lukte niet al te best en zijn vrouw betitelde het als een soort martelbed, maar desondanks keek het kindje hem stralend aan en sliep tevreden in. “Ja, so ist das mit der Kommunikation, von der wir noch gar nichts ahnen und die doch nun diesen Prozess des Heimischwerdens erfüllt , ...

Vervolgens treedt de ‘zelfopvoeding’ in de ontwikkeling telkens opnieuw naar voren. Bijvoorbeeld tijdens het leren spreken (aanvankelijk napraten van wat je nog niet begrijpt), de

sociale interactie met andere mensen, de communicatie met medeleerlingen in de Kindergarten (waarop de leidster vaak weinig invloed kan uitoefenen), het leren schrijven (van schoolschrift naar handschrift), et cetera. In de communicatie met anderen wordt de eigen oordeelsvorming van het kind bevorderd. De (Amerikaanse) gewoonte om kinderen langdurig voor de televisie te parkeren, draagt niet bepaald bij aan die ontwikkeling. Want de essentie van de menselijke ontwikkeling blijft, volgens Gadamer, dat de mens zich in dit leven zelf inhuist (de term 'einhaust' is van Hegel).

De beschrijving van Gadamer is boeiend en sommige voorbeelden die hij noemt komen overtuigend over. Toch is de gedachte met betrekking tot die zelfopvoeding niet nieuw en onomstreden. In de pedagogiek heeft dit dan ook vaak tot discussies geleid. In zekere zin is het gegeven dat ieder "meewerkt" aan zijn vorming – leren doe je zélf, immers – op te vatten als 'zelfopvoeding/zelfvorming'. Sommige vernieuwingspedagogen vonden deze zelf-activiteit zo'n belangrijk gegeven dat ze 'opvoeding' zonder meer begrepen als 'zelfopvoeding' (Montessori bijvoorbeeld, en Neill, de Summerhill-pedagoog, maar ook socratici en (neo)platonici: de opvoeder is "slechts" vergelijkbaar met een vroedvrouw: behulpzaam bij het baren van wat er zonder haar toedoen al is, hier: behulpzaam bij het ontdekken van wat reeds als idee in je geest huist). De achterkant van deze benadering is echter vaak dat de auteur geen of weinig oog heeft voor álle verantwoordelijkheden van de opvoeder die volgens velen nu eenmaal twee kanten betreffen: hij is natuurlijk (mede)verantwoordelijk voor de zelfvorming van het aan hem toevertrouwde individu (en lijkt in dát proces een bescheiden rol te hebben, al was het maar dat het individu ook zonder de opvoeder en buiten de pedagoog óm kan leren); maar hij is ook (mede)verantwoordelijk voor de continuering van de cultuur (die nu eenmaal door de volgende generatie voortgezet wordt, en daartoe behoort elk kind), en – als "tussenverantwoordelijkheid" – voor waar hij het kind wel en niet mee in aanraking brengt van die cultuur. In de woorden van de pedagoog Imelman is *Erziehung: sich erziehen*, voor zover gekoppeld aan/in verband met de opvoeders-activiteit 'inleiden in betekenissen'.

Deze kanttekening bij Gadamer moet natuurlijk bescheiden blijven. In de openingszinnen van zijn voordracht relativeerde Gadamer overigens zelf al het belang van wat hij ging vertellen: "Zoals u ziet ben ik een gebrekkige oude man en U mag ook niet verwachten dat ik nu op het hoogtepunt van mijn productiviteit of wijsheid ben. Dat zou trouwens toch een twijfelachtige aanspraak zijn...". Beter ware het misschien geweest om deze opmerkingen naar voren te brengen tijdens een gesprek met hem, maar dat gaat helaas niet meer.

Daan Thoomes.

(met dank aan prof.dr. Jan Dirk Imelman)

Literatuur:

- Figal, G. (Hrsg.). (2000). *Begegnungen mit Hans-Georg Gadamer*. Stuttgart: Reclam.
- Gadamer, H-G. (1960/1990). *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Gadamer, H-G. (2000). *Erziehung ist sich erziehen*. Heidelberg: Kurpfälzischer Verlag.
- Imelman, J.D. (2000). *Theoretische pedagogiek. Over opvoeden en leren, weten en geweten*. Baarn: Intro.
- Rittelmeyer, C. / M. Parmentier (2001). *Einführung in die pädagogische Hermeneutik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Thoomes, D.Th. (1990). Enige preliminaire opmerkingen over de werkwijze bij het interpreteren van teksten. Over de hermeneutiek en over de geheel eigen benadering van Jacques Derrida, fulltext: <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/294705>

Thoomes, D.Th. (2004). De samenhang van opvoeding en cultuur bij Friedrich Schleiermacher (1768-1834). In: *Pedagogiek, wetenschappelijk forum voor opvoeding, onderwijs en vorming*, 24/2, pp. 187-190, fulltext: <http://igitur-archive.library.uu.nl/fss/2013-1010-200636/UUindex.html>
Zie ook: website *Pedagogiek in Verscheidenheid*: <http://www.daanthoomes.nl/>

Bijlage: powerpoint presentatie: Thoomes, D.Th. (2003). *Hermeneutiek in filosofie en pedagogiek*.

Gepubliceerd in: *In de Waagschaal, tijdschrift voor theologie, cultuur en politiek*, jrg. 32, nr. 6, 2003, pp. 22-24.

Literatuuraanvulling:

Ficara E. (Hrsg.), *Texte zur Hermeneutik. Von Platon bis heute*.

Stuttgart, Reclam Verlag (Universal-Bibliothek Nr. 19310), 2015.

(Textausschnitte u.a. von Platon, Aristoteles, Augustinus, Schleiermacher, Dilthey, Bultmann, Gadamer, Ricoeur und Szondi).

(Laatst gewijzigd op: 11 juni 2015).